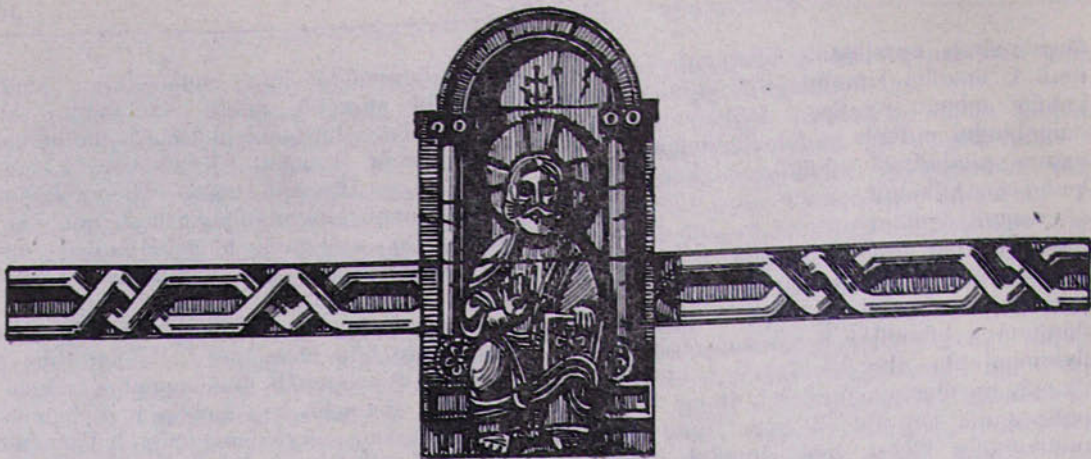

ՍՈՒՐԲ ԱԹԱՆԱՍ ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՏԻ*
(295—373)

Ժամանակաշրջանը

1974 թվականի հունիսի 20—25 օրերին Ալեքսանդրիայի և համայն Աֆրիկայի հույն օրթոդոքս եկեղեցու պատրիարքության նախաձեռնությամբ և գլխավորությամբ Ալեքսանդրիայի հունաց Էվանգելիստոս Մայր տաճարում, ս. պատարագի մատուցմամբ և սուրբ գիտական-աստվածաբանական յուրջ բանախոսություններով ու հոբելյանական այլ հանդիսություններով, նշվում է ընդհանրական եկեղեցու բազմավաստակ, եռամեծ վարդապետի և ճեմահամբավ հայրապետի՝ սուրբ Աթանասի մահվան 1600-ամյակը:

Հանդիսությունը մասնակցում են հույն օրթոդոքս պատրիարքական ինքնագլուխ Աթոռների, ռուս պրավոսլավ եկեղեցու, ինչպես նաև քույր եկեղեցիների, այդ թվում՝ հայ եկեղեցու ներկայացուցիչները:

Ս. Աթանասն ապրել և ստեղծագործել է Դ դարում, եկեղեցու պատմության մեջ կրոնական, մշակութային, հասարակական ու քաղաքական մեծ վերափոխումներով և ի-

րադարձություններով հարուստ մի ժամանակաշրջանում, ժամանակաշրջան, որն իր անցնելի հետքերն է թողել և՛ Ե դարի, և՛ հետագա դարերի քրիստոնեական մտածողության ու աստվածաբանական մտքի զարգացման վրա՝ որպես վերին աստիճանի մի քեղամավոր և հույժ հետաքրքիր շրջան:

«Եկեղեցական աստվածաբանական գիտությունը չի ունեցել ոչ մի շրջան, որը մտքի ընդարձակությամբ և վսեմությամբ, բովանդակության խորությամբ, գաղափարական հարստությամբ և տեսությունների բազմազանությամբ, աստվածաբանական ստեղծագործության բազմազանությամբ կարողանար հավասարվել այն բանին, ինչ որ նա IV—V դարերում անցկացրեց»¹:

Բ—Ե դարերում անտիկ մշակույթի շրջանակներում հրապարակ իջավ **եկեղեցու վարդապետների և եկեղեցական մեծ հայրերի** մի փառավոր համաստեղություն, որի ստեղծած բազմաժանր ու մեծարժեք եկեղեցական գրականությունը ծանոթ է Հայրաբանություն անվան ներքո:

Հայրաբանությունն ընդհանուր եկեղեցա-

* Սուրբ Աթանաս Հայրապետի ապրած ժամանակաշրջանի, նրա կյանքի և գործունեությանն ու մատենագրական վաստակին նվիրված սույն նյութը շարադրելիս հանգամանորեն օգտագործվել են թեմայի վերաբերյալ հայերեն և օտար լեզուներով գրված բազմազան աղբյուրներ ու ուսումնասիրություններ:

¹ Պրոֆ. Ն. Սագարդա, Հույն-Արևելյի հին եկեղեցական աստվածաբանական գիտությունը, յուր ծաղկման շրջանում (IV—V դդ.). ռուսերենից թարգմանեց Արտակ վարդապետ Սմբատյան, Վաղարշապատ, տպարան Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի, 1910, էջ 74:

կան մատենագրության հնագույն և կարևորագույն ժանրն է: Հայրաբանների ստեղծագործություններն ունեն քրիստոնեական և համամարդկային հնչեղություն: Հայրաբանական այդ գրականությունը «սոգորված էր մի նոր շնչով, վերանորոգիչ, երիտասարդական ավյուրով և լույսով, որը մինչև այսօր էլ փոթորկահույզ ալիքներով ներթափանցում է ընթերցողի հոգու մեջ, հաճախ մարգարեական շեշտերով: Հայրաբանների խորիմաստ ու գեղեցիկ հումանիզմը հիմնվում էր Քրիստոսի մարդասիրության վրա, մի նոր աշխարհայաց, մի փիլիսոփայություն, որը հեղափոխեց հին աշխարհը սիրո և գոհաբերության ճանապարհով: Քրիստոսը հայրաբանների համար գերագույն բանականություն էր, որն այրվում էր սիրո մեջ և սիրուց» (Պրոֆ. Ի. Կոման, Առաջին չորս դարերի հայրաբանական գրականության արժեքը անտիկ մշակույթի շրջանակներում, «Էջմիածին», 1971, նոյեմբեր, էջ 8—15):

Ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ Դ—Ե դարերը հանդիսանում են ճշմարտապես աստվածաբանական մտքի զարգացման ժամանակաշրջաններ:

Այդ դարերին հաջորդող եկեղեցու աստվածաբանների բոլոր սերունդները կանգնում են Դ—Ե դարերի ստեղծագործությունների առաջ հարգանքով լի զարմանքով և այդ հուրուստ հոգևոր գանձարանից են վերցնում ճշմարիտ, ուղղափառ հավատքի ու քրիստոնեական տիպար կյանքի համար սկզբունքներ և խրատներ:

Դ դարում հունա-հռոմեական կայսրության մեջ քրիստոնեության արտաքին դրության մեջ ստեղծված բարենպաստ պայմանները և հիմնական վերափոխումները լիակատար հնարավորություն տվեցին եկեղեցուն ոգեկան և մտավոր բոլոր իր ուժերը կենտրոնացնելու եկեղեցական կյանքի ներքին հարցերի լուծման և կարգավորման վրա:

Դ—Ե դարերում ընդհանուր եկեղեցու պատմության հիմնական հարցերը քրիստոնեական դավանության հարցերն էին կազմում, որոնցով խորապես հետաքրքրվում էին նաև ժամանակակից քաղաքակրթության բոլոր կենտրոններն ու անտիկ հասարակության բոլոր ներկայացուցիչները, մինչև իսկ խոնարհ դասակարգի մարդիկ: «Ամեն բան շարժման մեջ էր, ամեն տեղ վիճում էին, ամենքը հուզված էին»: Եվ դժվար չէ հաստատել, որ աստվածաբանական մտքի զանազան ուղղությունների և փիլիսոփայական դպրոցների կոիվ էր դա²:

Ընդհանրական եկեղեցին չորս դար դիմացավ իր գոյության համար մղած պայքարում: Հայածանքները, դառնությունները, այլ կրոնների պայքարը չկարողացան ջլատել եկեղեցու հոգևոր ու մշտանորոգ կյանքը: Եկեղեցին սկսեց ապրել, կազմակերպվել ու գործնալ իր ներքին կյանքով՝ որպես աստվածահաստատ մի ընկերություն, մի ընտանիք:

Մեծն Կոստանդիանոս կայսեր (306—337) հաղթանակը Միլվիանի (Իստալիա) ճակատամարտում և 313-ին Միլանի հրովարտակը եկեղեցու պատմության մեջ հանդիսացան շրջադարձային ճշմանկություն ունեցող իրադարձություններ: Վերջ տրվեց հեթանոս Հռոմի կայսրությանը և բացվեց քրիստոնեական կայսրության դարաշրջանը: Կայսրության մեջ քրիստոնեությունը 313 թվականին մյուս կրոնների կողքին հռչակվեց թույլատրված և ապա՝ նախընտրված պետական կրոն³:

Այսպիսով եկեղեցին մտավ իր քարոզչական, մատենագրական առաքելության և գործունեության նոր ու խոստումնալից, արդյունավոր մի շրջան, զարգացրեց իր աստվածաբանական-գիտական մտածողությունը, իր ծեսն ու իր արվեստը, կազմակերպեց իր նվիրապետությունը:

Ազատվելով արտաքին հալածանքներից, եկեղեցին նվիրվեց քրիստոնեական հավատքի և ուղղափառ դավանության ու վարդապետական բանաձևերի ճշգրտմանը:

Այս ուղղությամբ Դ—Ե դարերը հանդիսացան եկեղեցու հայրերի և վարդապետների մատենագրական հակաճառական գործունեության ժամանակաշրջան, եկեղեցական մատենագրության և արվեստի ոսկեդար:

Սակայն, միաժամանակ պարզ դարձավ, որ թեև վերջ էին գտել եկեղեցու ներքին խաղաղությունն ու հանգիստ կյանքը վրդովող արտաքին հալածանքները, նո՛ր էր սկսվում այդ դարերում իսկապես ճշմանավոր և էական մեծ մարտերի, հակաճառությունների շրջանը: Այս իսկ պատճառով Դ—Ե դարերի ընթացքում ընդհանուր եկեղեցու պատմության այս նոր շրջանը բնութագրվում է որպես աստվածաբանական քրիստոսաբանական մտածողության, հակաճառությունների և մեծ վեճերի շրջան:

Այս շրջանի Արևելքում եկեղեցու մեծ ու ուղղափառ հայրերի և վարդապետների աստվածաբանական երկերը ուղեցույց են հանդիսանում քրիստոնեական հաջորդ սերունդների համար: Մինչև այսօր էլ եկեղե-

² Պրոֆ. Ն. Մազարդա, նույնը, էջ 6:

³ Johannes Quasten, Patrology, vol. III, Utrecht (Antwerp), 1966, էջ 1—5:

ցական-աստվածաբանական միտքը, արվեստը ապրում են եկեղեցու այդ եռամեծ վարդապետների երկերի գաղափարական բովանդակությամբ և նրանց տիրական ուղղության ներքո:

Այդ ժամանակաշրջանում է, որ առաջացան և լուծվեցին աստվածաբանության և քրիստոսաբանության բոլոր հիմնական ու էական տարրերը, որոնք մինչև այսօր էլ պատմական և գործնական նշանակություն ունեն եկեղեցու կյանքի ու առաքելության համար: Նիկիայի (325), Կ. Պոլսի (381) և Եփեսոսի (431) առաջին երեք Տիեզերական ժողովներում վճռվեցին ս. Երրորդության, Մարդեղության և Փրկագործության մասին հավատալիքներն ու հավատո հանգանակները արիստակրության, հոգեմարտ մակեդոնականության, սաբելականության, նեստորականության, եվտիքականության և այլ հերետիկոսությունների դեմ ուղղափառ եկեղեցու մղած պայքարում:

«Քրիստոնեական կրոնքին դավանաբանական հիմնական ճշմարտությունները, Երրորդության և Աստուծո Բանին տուրք կույս Մարիամեն Մարդեղության վերաբերյալ, սահմանված են Արևելքի մեջ գումարված Տիեզերական ժողովներն: Իսկ այդ հավատքը պահպանելու համար, անոնք կրած են ու կրեն տակավին ծանր նեղություններ»⁴:

Դ՛ե դարերում Արևելքում ասպարեզ իջան եկեղեցական մեծ հայեր ու աստվածաբաններ, ինչպիսիք էին Ալեքսանդր Ալեքսանդրացին, ս. Աթանասը, կապադովկյան եկեղեցու երեք մեծ հայրապետները՝ ս. Բարսեղը, ս. Գրիգոր Նազիազանցին (Սքանչեղագործ), ս. Գրիգոր Նյուսացին, Հովհաննես Ոսկեբերանը (Անտիոքի եկեղեցի), ս. Կյուրեղ Ալեքսանդրացին և ուրիշներ: Եկեղեցու այս մեծ հայրապետների մատենագրական վաստակում «քրիստոնեական մի հյուսմանիզմ ծնվեց, որի մեջ եկեղեցական գրականությունը իր կատարելությանը հասավ»:

Այս շրջանում երբ եկեղեցին կայսրության մեջ հանդիսացավ գերակշռող մի ուժ, սույն մեծ հայրապետների ղեկավարության ներքո և նրանց վանական կանոնագրություններով, հատկապես Եգիպտոսում, Թեբայիտի մենաստաններում, կազմվեց տիպար, օրինակելի վանականություն, որը ստեղծեց իր գրականությունը, մեծ ու նշանավոր վանականների կյանքին ու գործունեությանը նվիրված, հանուն հոգևորականության կատարելության: Վանականությունը վճռական

դեր կատարեց Եգիպտոսում, աստվածաբանական-քրիստոսաբանական հակառակորդությունների ժառանգակ՝ ի պաշտպանություն ուղղափառության:

Այս ժամանակաշրջանում հիմնվում են նաև նշանավոր աստվածաբանական դպրոցներ, իրենց յուրահատուկ ավանդություններով և ուղղություններով: Դրանք հանդիսանում են քրիստոնեական մտածողության, ս. Գրոց մեկնաբանության, մշակույթի ու արվեստի օջախներ, հատկապես հերետիկոսությունների դեմ մղված գաղափարական պայքարում:

Դ դարի դպրոցների մեջ աչքի էր ընկնում Ալեքսանդրիայի քրիստոնեական-աստվածաբանական դպրոցը, որ իր մասնագիտական կրթությունն ստացավ Աթանասը: Ալեքսանդրիան միաժամանակ դարձավ վտանգավոր բույնը հերետիկոսությունների: Այստեղ ապրում էր և գործում նաև Արիոսը:

Ալեքսանդրիայի քրիստոնեական-աստվածաբանական դպրոցը

Ալեքսանդրիան հիմնադրել է Մեծն Ալեքսանդրը, մ. թ. ա. 331 թվականին: Ալեքսանդրիան եգիպտական, հելլենիստական և հրեական մշակույթների հանդիպման կենտրոն էր հանդիսանում:

Արևելքն ու Արևմուտքը միացնող այս քաղաքը միաժամանակ հին աշխարհի մշակույթի, գիտության և կրթության կենտրոնն էր: Քաղաքը նշանավոր էր նաև պատմական, ճարտարապետական իր գեղեցիկ հուշարձաններով, հարուստ իր մատենադարաններով, կուսպաշտական իր տաճարներով, փիլիսոփայական իր դպրոցներով: Այստեղ տիրող փիլիսոփայական ուղղությունը նոր պղատոնականությունն էր:

Ալեքսանդրիայում կատարվեց նաև Հին Կուսկարանի Յոթնասունից կոչված հունարեն թարգմանությունը, Պտղոմեոս թագավորի օրոք, մ. թ. ա. Գ դարում (285—247):

Ալեքսանդրիայում էր ապրում և ստեղծագործում Ա. դարում նաև հրեա մեծ բարքի ու փիլիսոփա Փիլոն Եբրայեցին, որի սեկնողական գրքերը Ե դարում մեր թարգմանիչ վարդապետները վերածեցին հայերենի:

Ահա այս քաղաքում էր, որ քրիստոնեությունը երբ Ա. դարում մուտք գործեց, ս. Մարկոս Ավետարանի քարոզչությամբ, մեծ չափով քան Արևելքի մի այլ քաղաքում, եկեղեցին սերտ շփման մեջ մտավ հելլենիզմի, նոր պղատոնական փիլիսոփայության, եգիպտական և հրեական գաղափարախոսությունների հետ:

Ալեքսանդրիայում Գ. դարում ստեղծվեց

⁴ Վավերաթուղթեր Վատիկանյան Բ Տիեզերական ժողովի, Վենետիկ, ս. Ղազար, 1967, էջ 155:

⁵ Quasten, նույնը, էջ 1:

քրիստոնեական-աստվածաբանական առաջին դպրոցը, որը հնագույն կենտրոնը հանդիսացավ «սրբազան գիտության քրիստոնեության պատմության մեջ»⁶:

Ալեքսանդրիայում սկսվեց նաև բուռն պայքար քրիստոնեության և հելլենիզմի միջև:

Այս պայքարի դրական կողմն այն էր, որ հունական անտիկ մշակույթի իմացական ուժն օգնեց, որ քրիստոնեությունը դառնա ոգեկան հզոր ու վերանորոգիչ մի ազդակ կրոնական, փիլիսոփայական, ընկերային և նույնիսկ քաղաքական ու տնտեսական գաղափարախոսության բնագավառում:

Հունական մշակույթով սնած ու զարգացած մարդիկ գոհացում էին գտնում քրիստոնեական ուսմունքի մեջ և ընդունում էին այդ նոր կրոնը որպես իրենց իմացական ու հոգեկան հետաքրքրություններն ու որոնումները բավարարող մեծագույն ճշմարտություն, որպես ճշմարիտ ոգեկանություն, բարձր քաղաքականություն, որպես մի նոր, ավելի մարդկային կրոնական մի ըմբռնում, որը կոչված է վերանորոգելու, վերափոխելու մարդկային սիրտն ու միտքը⁷:

Քրիստոնեությունն այսպիսով ողջ կայսրության մեջ համարվում էր մարդկության համար մի նոր կյանքի սկիզբը, իսկ Քրիստոսը՝ «կյանքի հաց», հոգիների և ձգտումների առաջընթացի կենարար ջրի աղբյուրը. «Ես եմ Ճանապարհ, Ծմարտություն և Կեանք» (Հովհ. ԺԴ 6), աշխարհը Քրիստոսով և Ավետարանով վերանորոգելու կրոնական, ոգեկան ու քաղաքական մի անխորտակելի և կենսունակ ուժ:

Քրիստոնեության պատմության առաջին չորս դարերում անտիկ աշխարհի հասարակությունն ապրում էր հոգեկան անստուգության ու որոնումների մեջ, ընկերային իր բոլոր շերտավորումներով, ու ծարավն ուներ ճշմարիտ հավատքի:

Իսկ այդ ճշմարտությունը, այդ հավատքը գտնվում էր միայն եկեղեցու մեջ, և միայն եկեղեցում կարելի էր հասկանալ հավատքն ու ճշմարտությունը:

Ալեքսանդրիայի աստվածաբանական դպրոցն իր առաջին ծաղկման բուռն շրջանն ապրեց Գ դարում: Այս դպրոցի առաջին և մեծ դեկավարները հանդիսացան Կղևեստ Ալեքսանդրացին (150—215) ու նրա տաղանդավոր աշակերտ Որոգինեսը (180—253), որոնք եղան հետագայում քրիստոնեական մտածողության մեծագույն ներկայացուցիչները:

Որոգինեսն առաջինն էր քրիստոնեյա

մտածողների մեջ, որ քրիստոնեական-աստվածաբանական գիտության հայր դարձավ և սահմանեց եկեղեցական գիտական աստվածաբանական հիմնական սկզբունքներն ու դասական գիտությունը և փիլիսոփայությունը «եկեղեցականացնելու առաջին քայլը առավ»: ...Այդպիսով «Որոգինեսին հաջողվեց հաշտեցնել գիտությունը քրիստոնեական հավատքի հետ, բարձր քաղաքակրթությունը՝ Ավետարանի հետ եկեղեցական վարդապետության հողի վրա»⁸:

Սակայն, Ալեքսանդրիայի դպրոցի մեծ ուսուցիչները կանգնել էին հիմնականում Աստվածաշնչի այլաբանական մեկնության և եկեղեցու ավանդական հավատքի պաշտպանության դիրքերում:

Որոգինեսն այս ուղղությամբ իր մեկնողական և աստվածաբանական մեծարժեք ու գիտական աշխատություններում, իր ստացած դասական փիլիսոփայական ընդարձակ կրթության պատճառով, հավատարիմ և «ավանդապահ չմնաց» եկեղեցու հին ավանդությանը, հավատքի ու «ընդհանուր եկեղեցական գիտությանը»: Որոգինեսի աստվածաբանական մեկնողական ուսմունքի վրա հիմնվում էին միմյանց բոլորովին հակառակ դավանաբանական հայացքների տեղ մարդիկ: Որոգինեսը աստվածաբանական-դավանաբանական այդ սայթաքումների համար «այնքան հակաճառվող անձնավորություն դարձավ»⁹ և զրկվեց եկեղեցու սուրբ ու մեծ հայր լինելու լուսապսակից, թեև նրա ազդեցությունը շատ մեծ և տիրական էր և՛ Ալեքսանդրիայի, և՛ Անտիոքի, և՛ Ասորիքի, և՛ Կապադովկիայի աստվածաբանական դպրոցների վրա: Որոգինեսի հավատարիմ և մեծանուն աշակերտն էր ս. Գրիգոր Նազիազանցին:

Ալեքսանդրիայի դպրոցն իր ծաղկման փայլուն երկրորդ շրջանն ապրեց ս. Աթանասի օրով (328—373): Ս. Աթանասը վրձնական դեր խաղաց Դ դարում քրիստոնեական մտածողության մեջ՝ ընդդեմ արիոսականության մղած իր պայքարում, հանուն հավատքի ուղղափառության: Այս պայքարում «Աթանասը առաջնակարգ դիրք էր զբաղում Ալեքսանդրիայի եպիսկոպոսների մեջ»¹⁰:

Սուրբ Աթանաս Հայրապետի կյանքը և եկեղեցական գործունեությունը

Մեր ձեռագիր Ճառնոսիրների հիշատակարաններում, պատմական և վարքագրական աղբյուրներում, ինչպես նաև օտար

⁶ Quasten, II հատոր, էջ 21:

⁷ Quasten, III հատոր, էջ 4, 6:

⁸ Պրոֆ. Ն. Սազարյան, նույնը, էջ 17, 18:

⁹ Նույնը, էջ 22:

¹⁰ Quasten, III հատոր, էջ 20:

եկեղեցական գրականության մեջ կան մեծ Հայրապետի կյանքին ու գործունեությանը նվիրված ընդարձակ և հետաքրքիր տեղեկություններ¹¹:

Ս. Աթանասի կյանքի և գործունեության մասին հայերեն առաջին ու հնագույն երկու ձեռագրական և ապա տպագիր աղբյուրներն են¹²:

1. Վարք և քաղաքավարութիւն (նգնութիւն) արքայն մեծի Աթանասի Ալեքսանդրացոյ եպիսկոպոսի և

2. Ի պատմութենէ վարոց Տիմոթէի ս. Աթանասի, զոր ասացեալ է Տիմոթէի աշակերտի նորին և արժանակցի Աղեքսանդրացոյ:

Ս. Աթանասը ծնվել է 295 թվականին Ալեքսանդրիա քաղաքում, ուր և «սնեալ, ուսեալ և աշակերտեալ ի գնացս առաքինասէր կրօնից, ըստ միայնական վարոց մեծին և արքայն Անտոնի, որ և զնորայն իսկ շարադրեաց զվարսն»:

Ալեքսանդրիայի քրիստոսաբանական-աստվածաբանական դպրոցում նա ստանում է իր եկեղեցական մասնագիտական կրթությունը. «Հոգւովն յառաջադիմանայր և սնանէր խրատու և իմաստութեամբ Տեառն, վարժեալ գրոց արքոց և հոգեպատում տաւից մարգարէից»:

Ս. Աթանասի ծնողներն են եղել հավատացյալ ու բարեպաշտ Մարկեղոսը և Սալոմեն, որոնք ապրում էին «օրինօքն Աստուծոյ յԱստուած» և փոքր տարիքից նրան նվիրել էին «ի պաշտօն Աստուծոյ, որպէս Աննա զՍամուէլ», ինչպէս նշված է Հին Կտակարանում (Ա. Թագ. Ա. 26):

315 թվականին Աթանասը սարկավագ է ձեռնադրվում Ալեքսանդրիայի Աթոռի հայրապետ Ալեքսանդր Ալեքսանդրացոյց, լինում է նրա քարտուղարը և իր այդ հանգամանքով էլ մասնակցում 325-ին Նիկիայի առաջին Տիեզերական ժողովին, ուր «եղև իսկ այսոյեան ընդդէմ Արիոսի չարափառութեան և ամբարշտութեան... և յաղազս գիտութեանն և սուրբ վարուցն աչնպէս փայլեաց որպէս արեգակն ի մէջ մեծի Սիւն-հողոսին և մեծարեցաւ և փառատրեցաւ յամենեցուն»:

328-ին Աթանասն արդեն որպէս եպիսկոպոս հաջորդում է Ալեքսանդր Ալեքսանդրացոյն Ալեքսանդրիայի պատրիարքական Աթոռի վրա, Կոստանդինուս կայսեր հա-

վանությամբ. «կացուցանել զնա յԱթոռ սուրբ Անտարունչին Մարկոսի»:

Հէշտ ու խաղաղ չի անցնում, սակայն, ս. Աթանասի հայրապետությունն Ալեքսանդրիայում, Մարկոս Ավետարանչի պատրիարքական Աթոռի վրա:

Նիկիայի ժողովում թեև դատապարտվել և նզովվել էր արիոսականությունը, բայց այն դեռ շատ ուժեղ, ազդեցիկ էր և՛ Ալեքսանդրիայում, ուր գործել և քարոզել էր Արիոսը (256—336)՝ լիբիացի այդ նեոը, և թե՛ ամբողջ կայսրության մեջ:

Արիոսը պաշտպանվում էր արքունիքի կողմից: Արքունիքն ընկել էր արիոսականների ազդեցության տակ: Կայսրը եկեղեցու ծոցում պառակտումը վերացնելու բարեմըտությամբ, Նիկիայի ժողովից հետո Աթանասին թելադրում էր Արիոսին վերընդունել ողղափառ եկեղեցու գիրկը և նրան հաստեցանել Ալեքսանդրիայի եկեղեցիներից մեկը:

Աթանասը մերժում էր կայսեր վտանգավոր և անխոհեմ առաջարկը: Սրվում էր հակամարտությունը Աթանասի և արիոսականների միջև, մինչև իսկ Ալեքսանդրիայում: Այնուհետև, «արիոսական վեճի պատմությունն Աթանասի կյանքի պատմությունն է դառնում»¹³:

Աթանասը զրկվում էր իր Աթոռից և արտրվում հակառակորդների զրպարտությունների և չարախտությունների պատճառով: Արիոսականներն Աթանասին համարում էին իրենց ամենավտանգավոր և անհաշտ հակառակորդն ու նրան կործանելու համար դիմում էին ամեն ստոր միջոցի: Եթե նրանց հաջողվեր տապալել Աթանասին, ապա «Նովա ամենայն ողղափառաց յաղթել վարկանէին»: Արիոսականները նրան ամբաստանում էին սաբելականության, կայսեր ու կայսրության դեմ հակառակության մեջ, թե նա պառակտում է եկեղեցու միությունը, խանգարում ներքին անդորրությունը ու խռովում խաղաղությունը պետության մեջ:

Աթանասն Ալեքսանդրիայի պատրիարքական Աթոռի վրա մնաց 45 տարի, 328—373-ը, մինչև իր մահը, որը տեղի ունեցավ 373 թվականի մայիսին:

Այս փոթորկալից ժամանակաշրջանում նա հինգ անգամ այրոհագրվել և 17 տարի անցկացրեց աքսորավայրերում:

¹¹ Հ. Ս. Անաչան, Հայկական մատենագիտություն, Ե—ԺԸ դդ., հտր. Ա, Երևան, 1959, էջ 321—322:

¹² Ս. Աթանաս Ալեքսանդրիոյ Հայրապետի ճառք, քոլոքը և ընդդիմադրությունը, Վենետիկ, 1899, էջ 1—23 և 24—26:

¹³ Երվանդ վարդապետ Տեր-Մինասյանց, ընդհանուր եկեղեցական պատմություն, Մայր Աթոռ ս. Էջմիածին, 1908, էջ 257:

Տես նաև Quasten, III հատոր, էջ 66. IV դարում «ողղափառության պաշտպանության պատմությունը Աթանասի կյանքի պատմությունն է»:

Բոլոր այս հալածանքներն ու բռնությունները, սակայն, չկարողացան ընկճել սուրբ Աթանասի մեծ ու արի հոգին, մարել նրա անսպառ եռանդը, «Նա ոչ ողորձանաց լսել և ոչ սպառնալեացն զարհուրէր»: Աքսորավայրերից նա իր թղթերով ու գովածքներով շարունակում էր պայքարը արիության հետ, հոգեմարտ և աստվածամարտ Մակեդոն Կ. Պոլսի պատրիարքի չարափառ հետևորդների դեմ:

Ա. Աթանասն իր ողջ կյանքում անկոտրում վճռականությամբ և կրքոտությամբ «գտնում էր եկեղեցու հալածեաց և բազում քաջությունն եղուց» բոլոր տեսակի հերետիկոսական մոլորությունների դեմ. «Խրատել և ուսուցանել զվարս վարդապետության և հաստատել զամենեւեան ի հաւտըս...: Ամենայն հալածանաց և վշտաց համբերեաց, բազում նեղությունն կրեաց վասն եկեղեցեացն Աստուծոյ և անշարժ և անդրդուելի մնայր ի վերայ հիման աւանդության և առաքելոց և մարգարէից»:

Այս իսկ պատճառով նա կոչվեց «Հայր ուղղափառության» և «Սիւն եկեղեցույ», ինչպէս նրան բնութագրել է ա. Գրիգոր Նազիազանցին: Աթանասի նկարագրի հիմնական գծերն են եղել՝ աննահանջ քաջությունը, վստահեցնող դիմագրավելու անվեհերությունն ու հաստատամտությունը, և պայքարում՝ սկզբունքայնությունը¹⁴:

Եթե ա. Աթանասը գոյություն չունենար, քրիստոնեությունն արիության հետևանքով կդադարէր կրոն լինելուց, իսկ եկեղեցին ու հավատացյալները, ինչպէս նշում են նրա վարքագիւրները, «իրեն Սողոմ լինէին և Գոմորայ նմանէին»: «Եթե արիության հետևանքով հունական աշխարհում հաղթող հանդիսանար, նա ամենայն հավանականությամբ ամբողջ քրիստոնեությունը կոչնչացներ, այսինքն տիեզերաբանություն և բարոյականություն կդարձներ այն, և կրոնը կկորչէր ըստ էության», նշում է գերմանացի մեծ գիտնական Ադոլֆ Հաունակը¹⁵:

Ա. Աթանաս Հայրապետի կյանքի և գործունեության հիմնական աղբյուրները հանդիսանում են նրա գովածքները՝ ճառերը, թղթերը, մեկնությունները:

Ա. Աթանաս Հայրապետի մատենագրական վաստակը

Ա. Աթանաս Հայրապետը թողել է հարուստ և բազմաթիվ մատենագրական վաստակ. «Եթող բազում ճառս շարադրեա-

լըս՝ յաղագս ուղղափառ հաւատոյ և սուրբ վարուց և մեկնութիւն սաղմոսաց և այլոց գրոց, զի յամենայնի մեծախորհուրդ էր այրն Աստուծոյ, և բանի կատարեալ և հոգով լցեալ»:

Ա. Աթանասն իր մատենագրական վաստակով առաջնակարգ ու տիրական դեմք է հանդիսանում Դ դարի եկեղեցական հայրերի շարքում:

Ջարմանակի է, որ ա. Աթանասն իր այնքան փոթորկոտ կյանքի և եկեղեցական պաշտոնավարության, այնքան վերիվարումների, հալածանքների և հակառակությունների մեջ ժամանակ է գտնում զբաղվելու նաև գրական աշխատանքներով, որոնք առանձնահատուկ և կարևոր տեղ են գրավում քրիստոնեական մշակույթի ոսկյա գանձարանում:

Ա. Աթանասի մատենագրական վաստակը սերտորեն առնչվում է Նիկիական Հանգանակի պաշտպանության և հերետիկոսների դեմ պայքարի հետ:

Ա. Աթանասն իր գրականության մեջ հանդես է բերում Աստվածաշնչի բազմակողմանի հմտություն, խորամուխ իմացություն, վիճելու կոտ տրամաբանություն, հանճարեղություն, համոզմունքների անկեղծություն ու հետևողականություն, տեղատեղ՝ կարծրություն, հատկանիշներ, որոնց մասին հետագա քրիստոնեական սերունդները հիացմունքով և երախտագիտությամբ են խոսում:

Ա. Աթանասն իր գրական վաստակի մեջ տեղեցնում է եկեղեցական մատենագրության նոր ձևեր և արտահայտչական միջոցներ:

Հստ բովանդակության և ժանրի ա. Աթանասի գրական հարուստ ժառանգությունն ընդունվել է բաժանել հետևյալ մասերի.

1. **Ջատագովական - դավաճաբանական գործեր**, 10 աշխատություն: Այս գործերի մեջ նշանավոր է ա. Աթանասի «Յաղագս մարմնավորության Որդույն և սրբոյ Երրորդության» ճառը:

2. **Պատմա-վիճաբանական գործեր**, 4 աշխատություն: Սույն աշխատության մեջ կարելիորագույնն է. «Ընդդիմառացությունը սրբոյ Աթանասի եպիսկոպոսի Աղեքսանդրացույ ուղղափառի և Արիոսի հերձուածողի, Յաղագս աստուածության Որդույն» (հարց ու պատասխանների ձևով):

3. **Մեկնողական գործեր**, 7 աշխատություն, Մեկնություն Սաղմոսաց, Ծննդոց, Երգերգոց, Յոթնայ, Մատթեոսի, Ղուկասի, Կաթողիկեայ թղթոց և այլն:

4. **Վարքագրական գործեր**, 4 աշխատություն, որի մեջ պատմական ու եկեղեցական մեծ արժեք է ներկայացնում «Վարք երանելույն Անտոնի (250—356) Եգիպտաց-

¹⁴ Quasten, III հատոր, էջ 20:

¹⁵ Երվանդ վարդապետ Տեր-Մինասյանց, նույնը, էջ 258:

ույ միայնակեցի և մահ նորին սուրբ ծերունույ և աստուածասիրի, թողթ Աթանասի: Սույն վարքագրությունը և Աթանասի ընդարձակագույն գրական աշխատասիրությունն է: Աթանասը եղել է մեծ վանականի աշակերտ և նրա վարքը գրել է 357-ին, և Անտոնի մահից (356) մեկ տարի հետո, Թեբայիտի վանականների խնդրանքով: Աթանաս Հայրապետի սույն «վարքագրությունը» ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ կոչվել է «Վանական կյանքի մի կանոնադրություն, պատվածքի ձևով տրված»¹⁶:

Ս. Աթանասի գրած և Անտոնի «վարք»-ը մեծ ազդեցություն է գործել արևմտյան վանականության կազմակերպման բնագավառում: Այս գործը թարգմանվել է լատիներենի: Օգոստինոսը վկայում է իր «Խոստովանություն» աշխատության մեջ, որ Ս. Աթանասի «վարք»-ը վճռական ազդեցություն է գործել ինչպես իր անձնական, այնպես էլ ուրիշ զարգացած հեթանոսների դարձի վրա:

Ս. Աթանասը գրել է նաև բազում

5. Ծառեր, ցեղրոդյաններ, խրատներ:

6. Թղթեր:

Ինչպես հայտնի է, և Ս. Աթանասն ունեցել է լայն թղթակցություններ ժամանակի եկեղեցական ու քաղաքական մեծ դեմքերի հետ:

Ս. Աթանասի թղթերը ոչ այնքան անձնական բնույթ են կրում, որքան ընդհանուր եկեղեցական, աստվածաբանական-քրիստոսաբանական, ջատագովական ու վիճաբանական և շատ կարևոր են որպես փաստաթուղթ՝ ժամանակաշրջանի պատմության համար:

Ս. Աթանասի մատենագրական վաստակի մեջ են մտնում նաև.

7. Կանոններ¹⁷,

8. Պատարագամատուց¹⁸:

Ս. Աթանասի հունարեն և լատիներեն մատենագրական լրիվ վաստակի մասին տեսնել Quasten patrology, III հատոր, էջ 23—66:

Սույն հոդվածի նպատակից դուրս է հանգամանորեն խոսել Մեծն Աթանաս Հայրապետի աստվածաբանական-քրիստոսաբանական ուսմունքի առանձնահատկության և կարևորության մասին:

¹⁶ Ս. Գրիգոր Նազիազանցի:

¹⁷ Ներսես վրդ. Մելիք-Թանգյան, Հայոց եկեղեցական իրավունք, գիրք Ա, Եռշի, 1903, էջ 249—250: Վազգեն Հակոբյան, Կանոնագիրք հայոց, Ա, Երևան, 1964, էջ 282—328, 603—612 (Ծանոթություն):

¹⁸ Լ. Լ. Գաբրիելյան, Սրբազան պատարագամատուց հայոց, Վիեննա, 1897, էջ 217—318:

Այս ողորդյալն օգտական լուրջ և անբողջական ուսումնասիրություն է հրատարակել նյույի հիմուն մասնագետ Quasten-ը, III հատոր, էջ 66—79:

Սակայն անհրաժեշտ ենք համարում համառոտակի խոսել Արիոսի մոլորության և Ս. Աթանասի ողորդյալն դավանության մասին:

Ինչո՞ւմ էր կապում Արիոսի մոլորությունը: Արիոսը, ինչպես հայտնի է, ժխտում էր Բանին-Քրիստոսի աստվածությունը և դրանով իսկ վտանգում Մարդկության ու Փրկագործության խորհուրդը: Նա ասում էր. «Միակ Աստված մը կա, ոչ ծնյալ, հավիտենական: Այդ Աստվածը միշտ Հայր չէ եղած. կար ժամանակ մը, երբ Հայր չէր Անիկա: Ան ծնալ որդի մը իր ազատ կամքով. ոչինչէն ստեղծեց զայն: Որդին արարած է, որովհետև ծնած է ժամանակի մեջ և Հորը մեկ ստեղծագործությունն է. հավասար ու համագո չէ Հորը. մասնակից չէ Անոր ո՛չ էությունը և ո՛չ ալ հավիտենականությանը, որով հետո ծնած ըլլալու բնություն ունի:

Որդին բնությամբ կատարելապես անընման է Հորը և Անոր բնութենէն տարբեր գոյացություն մը ունի և իբր արարած՝ փոփոխություններու ընդունակ բնություն մը ունի. կար ժամանակ մը, որ Որդին չկար: Որդին «կրտսեր է քան զՀայր», Հայրը անըմբռնելի է Որդիին, վասնզի Որդին «արարած է և անգետ ատուր կատարածի»:

Ինչպես կտեսնվի, հակասություններու հյուսվածք մըն է ամբողջ Արիոսի վարդապետությունը, ապարդյուն փորձ մը՝ հաշտեցնելու կրոնական շահերը տրամաասցության պահանջներու հետ» (Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, Հերձվածողներ, անտիպ, Երուսաղեմ, «Արիոս», էջ 1—6):

Մեր եկեղեցին ընդհանրական եկեղեցու հետ դատապարտում է պաշտոնապես Արիոսի մոլորությունը, և պատարագի ընթացքում, «Հաստատմք»-ից հետո արտասանված հետևյալ բանաձևով.

«Իսկ որք ասեմն, Է՛ր երբեմն յորժամ ոչ էր Որդին, և կամ Է՛ր երբեմն յորժամ ոչ էր Ս. Հոգին, կամ թէ յոչեից եղեն, կամ յայմէ էությունէ անեն լինել զՈրդին Աստուծոյ և կամ զսուրբ Հոգին, և թէ՛ փոփոխելիք են կամ աղալելիք, զայնպիսիսն ճովել կաթուղիկէ և առաքելական ս. եկեղեցի» («Քրիստոնեական», Անթիլիաս, 1971, էջ 21):

Արիոսի այս մոլորությանը հակադրեց և Ս. Աթանասն իր աստվածաբանական քրիստոսաբանական ողորդյալն ուսմունքը, որը հիմնաբար հանդիսացավ Նիկիական Հանգանակին:

Աստվածաբանական - քրիստոսաբանա-

կան իր ուսմունքի մեջ ս. Աթանասի «մեծագույն արժանիքն ու ծառայությունը մընում է այն, որ նա պաշտպանեց առաքելական, ավանդական քրիստոնեությունը հելլենացման վտանգի դեմ, վտանգ, որը թաքնված ձևով հանդես էր գալիս Արիոսի և նրա հետևորդների հերետիկոսության մեջ» (Quasten, III հատոր, էջ 66): Ս. Աթանասն իր ուսմունքի մեջ գործածում է հունական մտածողության ձևերն ու գաղափարները, եկեղեցու ուղղափառ հավատքը հստակացնելու համար, բայց դրանց հաղորդում է քրիստոնեական Հայտնության միջոցով ստացված բովանդակությունն ու խորք: Նա հստակորեն գիտի տարբերել հունական մտածողությունն ու քրիստոնեական Հայտնությունն այնտեղ, ուր վտանգ կարող էր լինել Ավետարանի ճշմարտության մթազմամանը և կամ սխալ հասկացմանը:

Ս. Աթանասը պաշտպանում է ոչ միայն Որդու համագոյակցությունը Հոր Աստծու հետ, այլ նա ձեռնհասորեն է բացատրում Ծնունդն ու Բնությունը Բանին-Քրիստոսին, բան մի այլ աստվածաբան այդ ժամանակաշրջանում:

Ս. Աթանասի ճառերի, թղթերի նպատակն է եղել՝ ապացուցել ընդհանրական եկեղեցու «հնագույն ավանդությունը, ուսուցումը և հավատքը, ինչ որ Տեղը ավանդեց իր եկեղեցուն, ինչ որ առաքյալները քարոզեցին և հայրերը պահեցին»:

Ս. Աթանասն իր հակառակորդների ուսուցողական-բանապաշտական մտածողության դեմ հակադրում էր հավատքի գերակայությունը, կամ առաջնությունը: Լատ նրան բանականությունը միայն չի կառող դատավոր լինել բնականական հարցերի մեջ: Հավատք է հարկավոր: Բանականությամբ մարդը չի կարող խորանալ ո՛չ իր և ո՛չ էլ երկրավոր իրերի բնության մեջ, ո՛չ էլ խոսել աստվածային, անճառելի բնության մասին:

Ս. Աթանասի աստվածաբանական-քրիստոսաբանական ուսմունքը հիմնաքարն է հանդիսանում եկեղեցու ս. Երրորդության և քրիստոսաբանական վարդապետության, ինչպես բանաձևված է Նիկիական Հանգանակում:

Ս. Աթանասն Արիոսի դեմ հակաճառում է, որ Որդին արարած չէ, այլ Ծնունդ, հավագո Աստուծո հետ, լրիվ աստվածությամբ. «Աստուած յԱստուծոյ, Լոյս ի Լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ, յԱստուծոյ ճշմարտէ, նոյն ինքն ի բնութենէ Հօր, Ծնունդ և ոչ արարած»:

Որդին հավիտենական է, ինչպես Հայրը: Հայրը և Որդին երկու առանձին անձեր են,

բայց աստվածային նույն բնությունն ունեն, որով Աստուծո հանդեպ Որդու ստորակայության հարց չի կարող լինել:

Ս. Աթանասի մոտ Բանին Մարմնառության և կամ Մարդեղության վարդապետությունը Փրկագործության վարդապետություն է միաժամանակ:

Ս. Աթանասին է պատկանում թեալոր, բայց շատ գեղեցիկ ու խորիմաստ այս բանաձևը. «Աստված մարդացավ, որպեսզի մարդն աստվածանա»: Քրիստոս իրեն ունայնացրեց, որ մենք անմահությունը ժառանգենք:

Առանց Քրիստոսի Մարդեղության և Մահվան, չկա փրկություն մարդու համար. Քրիստոս հաղթեց մահվան, ոչ միայն Իրեն, այլ նաև ողջ մարդկության համար. «Վասն մերոյ փրկութեան իջեալ ի յերկնից, մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կատարելապէս ի սրբոյ կուսէն, հոգւովն սրբով, որով էառ զմարմին, զհոգի և զմիտս և զամենայն ինչ որ է ի մարդն ճշմարտապէս և ոչ կարծեօք» (Ժամագիրք, Բեյրութ, 1968, էջ 113):

Ս. Աթանաս Հայրապետի գործերի հայերեն թարգմանությունները

Մեր եկեղեցական-թարգմանական գրականության մեջ մեծ թիվ են կազմում ս. Աթանասի գործերից և ուղղակի հունարեն բնագրերից կատարված թարգմանությունները, որոնց մի քանիսի «սկզբնագրերը դեռ չեն հայտնաբերված հունական գրականության մեջ»¹⁹:

Անհրաժեշտ է շեշտել այն հանգամանքը, որ Ե դարի մեր թարգմանական գրականությունն այնքան ընդարձակ է եղել, և կատարվել է այնպիսի ընտրությամբ, որ ընդհանուր եկեղեցական մատենագրության շատ կարևոր երկեր, այդ թվում նաև ս. Աթանասի գործերից մի քանիսը, մնացել են միայն հին հայերեն թարգմանությամբ, և այսօր գիտության համար մատչելի են հայերեն այդ թարգմանությունների հրատարակությամբ:

Ս. Աթանասի աշխատություններն էլ թարգմանվել են Ե դարում մեր թարգմանիչ վարդապետների կողմից:

Բայց դժվար է հստակորեն որոշել, թե «յորդում ժամանակի և յումմէ՞» փոխելով իցեն ի հայ լեզու» այդ թարգմանությունները²⁰:

Մատենագրական և մանավանդ ձեռագիր ժառանգությունների վկայությամբ մեր թարգ-

¹⁹ Հ. Ս. Անասյան, նույնը, էջ 328:

²⁰ Ս. Աթանասի Աղեքսանդրացոյ Հայրապետի ճառք, նույնը, «Զեկուցումն», էջ Ե:

մանիչ վարդապետները Ե դարում հայերենի են վերածել և Աթանասի հետևյալ գործերը.

1. Ի Հոգին սուրբ, 2. Ընդդէմ Արիանոսաց, 3. Ի սուրբ Երրորդութիւնն և մարմնաւորութիւն Բանին, 4. Առ Եպիստեմոն եպիսկոպոս Կորնթացոց, 5. Առ Փելագեղոս եպիսկոպոս, 6. Առ Լիբերիոս Հռովմայ, 7. Յաղագս սրբոյ Երրորդութեան, 8. Ընդդէմ ամենայն հերձուածողաց, 9. Յաղագս Հոգւոյն սրբոյ հայնդողաց, 10. Ընդդիմադրութիւն ընդ Արիոսի, յաղագս աստուածութեան Որդւոյն, 11. Դարձեալ առ նոյն՝ Յաղագս սրբոյ Հոգւոյն, 12. Ընդդէմ Զաքեոսի Հրէի՝ յաղագս աստուածութեան Որդւոյ, 13. Յաղագս խորհրդածութեանց մկրտելոց, 14. Յաղագս կուսութեան, 15. Ի չարչարանս և ի յարութիւն Տեան, 16. Աղօթք²¹:

Այնուհետև, Ը դարում Ստեփանոս Սյունեցին (680—735) հայերենի է թարգմանել և Աթանասի հետևյալ հինգ ճառերը. 1. Յաղագս մարմնաւորութեան Աստուծոյ Բանին, 2. Առ Յովսէփանոս թագաւոր՝ Յաղագս հաւատոյ, 3. Ընդդէմ Պաղոսի Սամոսատցոյ՝ թէ մի է Աստուած, 4. Յաղագս թէ Անձն իմ խոովեալ է. 5. Յաղագս յայտնութեան Տեան:

Ստեփանոս Սյունեցին և Աթանասի սույն հինգ ճառերը հունարենից հայերենի է թարգմանել և Հովհանն Օձնեցոյ (650—720) հրամանով. «կատարեցաւ հրամայեալս ի քէն, ո՛վ վեհ, երիցս երանեալ րապունապետ, անուանակից և շնորհընկալ մեծի Ամբողջոյն»²²:

Ջեռագրական հիշատակարաններում և Աթանասի գործերը բնութագրվում են որպէս «հրաշապատում և լուսագարդ վարդապետութիւն աստուածագգեաց առնն, գլուխ և հիմն ամենայն ողորպիսաց, որ ել հաւքաւ հաւատոյն նորա ընդ բնաս ամենայն»:

Ա. Աթանասի գործերի հայերեն թարգմանության 1899-ի հրատարակության մեջ մտել են նրա հետևյալ ճառերը, թղթերը, մեկնությունները.

1. Յաղագս մարմնաւորութեան Որդւոյն և սրբոյ Երրորդութեանն (էջ 27—56):

2. Մառ վասն հաւատոյ թէ մի է Քրիստոս, ընդդէմ Պաղոսի Սամոսատցոյ (էջ 56—63):

3. Յոր՝ թէ այժմ անձն իմ խոովեալ է (էջ 64—67):

²¹ Մատենադարան, Հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ, 1889, էջ 278—288:

²² Մատենադարան, նույն տեղ, էջ 287—288, և Նորայր եպիսկոպոս Պողոսյան, Հայ գրողներ, Երուսաղէմ, 1971, էջ 113:

4. Յաղագս փրկական Յայտնութեան Տեան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ընդդէմ Մարկիոնի (էջ 68—88),

5. Թուղթ առ Սրապիոն եպիսկոպոս, Յաղագս Հոգւոյն սրբոյ (էջ 88—116):

6. Թուղթ առ Լիբերիոս եպիսկոպոս Հռովմայ (էջ 117—118),

7. Յաղագս սրբոյ Երրորդութեան (էջ 119—123),

8. Թուղթ առ Փիղադելիոս եպիսկոպոս, (էջ 124—133),

9. Ընդդիմաւցութիւն սրբոյն Աթանասի եպիսկոպոսի Աղեքսանդրացոյ ողորպիսոյ և Արիոսի հերձուածողի Յաղագս աստուածութեան Որդւոյ (էջ 134—182):

10. Նոցունց խնդիր դարձեալ, վասն Յաղագս սրբոյ Հոգւոյն (էջ 182—190),

*11. Սրբոյն Աթանասի եպիսկոպոսապետին Աղեքսանդրոս և Զաքեի առն Հրէի Հարցումն և պատասխանիք և սուր և առք վիճմանց (էջ 191—234),

12. Տեան Աթանասի առ Արիոս, զի աւեր եթէ կրսեր (կրստեր) է Որդի քան զՀայր, արարած և տգէտ ատրն կատարածի (էջ 235—238),

*13. Երանելոյն Աթանասի ասացեալ Յասենասուրբ Երրորդութիւնն (էջ 239—242),

14. Սրբոյն Աթանասի Աղեքսանդրի եպիսկոպոսի ի Հոգին Աստուծոյ (էջ 243—257),

*15. Սրբոյն Աթանասի Աղեքսանդրոս Հայրապետին, ի Ծնունդն Քրիստոսի (էջ 258—263),

*16. Սրբոյն Աթանասի եպիսկոպոսապետին Աղեքսանդրոս, ասացեալ ի վերացումն Տեան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի (էջ 263—280),

17. Աթանասի ասացեալ Արտադրութիւն, (քացատրութիւն), առաքելական (Առաքելական հաւատամք, վարդապետութիւն), Յաղագս Աստուածայնոյն մարմնաւորութեան Աստուծոյ Բանին (էջ 281—283),

*18. Երանելոյն Աթանասի Աղեքսանդրի եպիսկոպոսի խօսք ի սուրբ Աստուածածինն և յոջոյն Եղիսաբեթի (էջ 284—291),

*19. Սրբոյն Աթանասի Աղեքսանդրի Հայրապետի ներքողեան ի սուրբ Աստուածածինն ասացեալ և ի միշտ կոյսն Մարիամ (էջ 292—311),

*20. Սրբոյն Աթանասի եպիսկոպոսի Աղեքսանդրոս ասացեալ ներքողեան ի սուրբ Խաչն աստուածընկալ (էջ 312—323),

21. Թուղթ սրբոյ Աթանասի եպիսկոպոսի

* Աստղանիշով մատնացուցված ճառերի բնագրերը պակասում են և Աթանասի հունարեն լեզվով հրատարակված գործերի մեջ: «Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց», էջ 281:

Աղեքսանդրացույ առ Եպիկտետոն եպիսկոպոս Կորնթացոց, զոր ապականեալ էր ի հերձուածողաց, յորմէ զգուշացոյց զԱնտիոքացիս սուրբ Կիրիլ (էջ 324—343),

22. Սրբոյն Աթանասի եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրացու առ Յովքիանոս թագաւոր վասն հաւատոյ (էջ 344),

23. Թուղթ Աթանասի եպիսկոպոսի առ Յուստինէ յԱփրիկէ (էջ 345—346),

24. Երանելոյն Աթանասի ասացեալ Հարցմունք վալելույք և պատասխանիք հոգեշահք (Մի շարք այլ ժողովոյն հետում այս ճառը հետևյալ վերնագրով է. «Երանելոյն Աթանասի արքեպիսկոպոսի Աղեքսանդրացու, հարցմունք վալելույք և պատասխանիք Կիրիլի Երուսաղեմի Հայրապետին, յաղագս մակագրութեան (գիտութեան) և հանճարոյ», էջ 347—477),

25. Դատաւորիւնսս Աթանասի (Այլ օրինակում՝ «Դատաւորիւնսս ուղղափառ հաւատոյ, ասացեալ մեծին Աթանասի գերագանց վարդապետի Աղեքսանդրոս», էջ 478—481),

26. Յաղագս Մելքիսեդեկի, ի գրոց սրբոյն Աթանասի (էջ 482—488),

27. Վասն սքանչելեաց պատկերին Քրիստոսի, պատկեր ի տախտակի զՔրիստոսի խաչելութիւնն, ի պատմութեանէն սրբոյն Աթանասի Աղեքսանդրացու (էջ 489—492),

28. Տեսիլ սրբոյն Աթանասի (էջ 493—499),

29. Սրբոյն Աթանասի Աղեքսանդրոս Հայրապետի ներքողեան ի սուրբ Ստեփանոս յառաջաւարկաւա և նախավկայն Քրիստոսի (էջ 500—515),

30. Վկայութիւն սրբոյն Մինասի և Երմոգինի և Գրափոսի (էջ 516—532):

31. Վարք Երանելոյն Անտոնի Եգիպտացու միայնակեցի և մահն անորին սուրբ ծերունոյ և աստուածասիրի, թուղթ Աթանասի (էջ 532—614),

32. Յառաջաբան Դաւթի (սաղմոսաց) մեկնութիւն արարեալ Աթանասի եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրացու (էջ 615—643):

Սույն հատորի մէջ չեն մտել.

33. Կանոնք Աթանասի գլոխք ութսուն և եօթն (Կանոնագրքերում Աթանասի կանոնների թիվը տատանվում է 87-ից մինչև 90-ը)²³.

34. Պատարագամատոյց Աստուծով, զոր

²³ Մատենադարան, Հայկական թարգմանութեանց, էջ 285: Վահան վրդ. Բաստամեանց, Յառաջաբանութիւն Դատաստանագրոց Միփթարայ Գոշի, էջ միածին, էջ 1—180: Ներսէս վարդապետ Մելիք-Թաճաճան, նույնը, էջ 249—250: Հ. Ս. Անապան, նույնը, էջ 359—380, Վազգեն Հակոբյան, նույնը, էջ 282—328 և 603—612:

արարեալ է ի սրբոյ Հօրն մերոյ Աթանասի ու պատրիարքին Աղեքսանդրոս²⁴,

«Սույն Պատարագամատոյցի հունարեն բնագիրը ծանոթ չէ»²⁵:

35. Օրինակ բարեպաշտութեան, ճառ:

Մայր Աթոռի միաբան Կարապետ եպիսկոպոս Տեր-Մկրտչյանը խոսում է «ս. Աթանասի անվան հետ կապված գործերի մի քանիսի վավերականության մասին, օգտվելով էջմիածնի մատենադարանի անտիպ նյութերից»²⁶:

Սուրբ Աթանասին են վերագրվում նաև «անհարազատ և երկրորդական» այլ աշխատություններ, որոնց մասին այստեղ չի խոսվելու: Ս. Աթանասի թշնամիները և հատկապես արիտակամները, ինչպես վկայում է ս. Կիրիլ Աղեքսանդրացին Մելիտինե քաղաքի Ակակիոս հույն եպիսկոպոսին ուղղած իր նամակում, «ապականեալ են զգիրս ս. Աթանասի»²⁷:

Կարապետ եպ. Տեր-Մկրտչյանն իր Հառաջաբանում գրում է, որ Աթանասի «հայերեն թարգմանությամբ անրա անունը կողո գրվածքների մի մասն էլ անվավերական է»²⁸:

«Կնիք հաւատոյ» ժողովածուում տպագրվել են նաև ս. Աթանասի տարբեր գործերից հետևյալ հատվածները և վկայությունները.

1. Երանելոյն Աթանասի Աղեքսանդրոս եպիսկոպոսին՝ ի Բանէն որ լերգս երգոցն. Նորին՝ ի Բանէն, որ ի Զարչարանս (էջ 247—248).

2. Երանելոյն Աթանասի, եպիսկոպոսի Աղեքսանդրոս ի թղթոյն, որ առ Եսեթիոն և Ղուկիսեոն և Աստերոն (էջ 264).

3. Երանելոյն Աթանասի, եպիսկոպոսի Աղեքսանդրոս՝ ի Բանէն որ յաղագս խաչին. Նորին՝ ի ծնունդս և ի չարչարանս (էջ 304—306).

4. Երանելոյն Աթանասի, եպիսկոպոսին Աղեքսանդրոս, որ ի Տօնականէն՝ ի յերևորոյ գլխոյն, որ առ Դեոնեոսիանոս, ի յերրորո Տանականէն. Նորին Գ. Դիոկրիտանէ ի ԺՍ. Տօնականէն, որ աղաւա խաչին, որ զԱրիանոսացն (էջ 345—348):

Երևանի ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան ձեռագրերի Մատենադարանում էլ պահվում են ս. Աթանաս Հայրապետի մատենա-

²⁴ Մատենադարան, Հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, էջ 255: Հ. Հովսեփ Գաթըրճյան, Սրբազան պատարագամատոյցը հիմնդրորդ դարում վերջերը, Վիեննա, 1897, էջ 217—318:

²⁵ Հ. Ս. Անապան, նույնը, էջ 357—358:

²⁶ Նույնը, էջ 368:

²⁷ Կնիք հաւատոյ, էջ LXII:

²⁸ Նույնը, էջ LXIII:

գրական վաստակն ամփոփող բազում ձեռագրեր²⁹։ Այդ ձեռագրերի մասին խոսելը նույնպես կարող է մի այլ ուսումնասիրության նյութ հանդիսանալ, որը դուրս է մղում սույն շարադրանքի նպատակից։

Մեր եկեղեցին տարին երկու անգամ տոնում է հիշատակը ս. Աթանաս Հայրապետի։ Առաջինը՝ հունվար ամսվա մեջ Կյուրեղ Ալեքսանդրացի Հայրապետի տոնի հետ³⁰, իսկ երկրորդը՝ հոկտեմբերի մեջ, «Սրբոց երկուսասան վարդապետացն՝ Ռեթեոսի, Դիոնեսիոսի, Սեդեատրոսի, Կիրեղ Երուսաղեմացու, Եփրեմ Խուրին Ասորու, Բար-

սեղ Կեսարացու, Գրիգոր Նիսացու, Գրիգոր Աստուածաբանի, Եպիփան Կիպրացու, Յովհաննէս Ոսկեբերանի և Կիրեղ Աղեքսանդրացու»՝ ընդհանրական եկեղեցու կողմից որպես անհերքելի հեղինակություններ ընդունված այս մեծ հայրապետների և վարդապետների տոնի հետ³¹։

Ս. Աթանասը եղել և մնում է քրիստոնեական եկեղեցու մեծահանձար հայրապետներից մեկը, «որոյ մեծության ոգւոյ և ստաց զհաւասարեաց թերևս ոչ ոք ի հարց եկեղեցւոյ», իսկ նրա գրական վաստակը հանդիսանում է քրիստոնեական մշակույթի արժեքավոր և մեծագույն գանձը։

Ա. Հ.

²⁹ Յուդակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, 1965, հատոր Ա, էջ 1252, «Աթանաս», հատոր Բ, 1970, էջ 1444։

³⁰ Օրացույց, ս. Էջմիածին, 1977, էջ 23։

³¹ Նույնը, էջ 132։

